

Illustrasjon: Ingrid Haraldsen

I LYS AV PANDORA

EN SAMTALE VIGDIS SONGE-MØLLER

Av Hege Dypedokk Johnsen & Victoria Hannevold Koritzinsky

Vigdis Songe-Møller er instituttleder for Institutt for filosofi og førstesemesterstudier ved Universitetet i Bergen. I sitt virke har hun særlig behandlet temaer som fødsel, død, kjønn og seksualitet, med en sterk tilknytning til gresk mytologi. Hennes filosofi kan med rette karakteriseres som klassisk filosofi – hun behandler de grunnleggende filosofiske spørsmålene, men også en rekke temaer som ikke er så vanlige innen den fagfilosofiske disiplinen. Som en del av hennes spesielle tilnærming til filosofi, kan for eksempel Parmenides' identitetsteses i relasjon til graviditet nevnes. Vårt utgangspunkt for intervjuet var boken *Den greske drømmen om kvinnens overflodighet*², der hun behandler myter og tidlig filosofi i antikkens Hellas, med fokus på kvinnen og den historiske opprinnelsen til synet på kvinnen og mannen.

Når man som deg studerer klassisk filosofi i relasjon til kjønnsproblematikk kommer det kjapt kommentarer som «det var datidens kvinnesyn». Hva ville du svart om du fikk en slik kommentar?

Det er en relevant innvending, man kan ikke forvente at hver og en av filosofene skal ha brutt tvert med sin tid og leve opp til dagens idealer. Men det betyr ikke at det ikke er vesentlig å studere deres syn på forholdet mellom kjønnene, for hvis man skulle legge til grunn at de kun er et produkt av sin tid, er det veldig mye i deres skrifter som vil være totalt irrelevant. Hvis vi ser på for eksempel Platon, er ikke synet på kvinner et lite påheng på hans tenkning, men snarere en integrert del av hans måte å tenke på. Så dersom man ekskluderer kjønnspektivet, mener jeg at det er mye av hans tenkning man ikke engang får med seg – synet på seksualitet og kjærlighet, forandring og fødsel, politikk, etikk – hele hans grunnsyn så å si. Dette gjelder også Aristoteles og andre klassiske filosofer. Samtidig er Platon en ekstremt original tenker som vi vet var i stand til å opponere mot sin samtid, for eksempel når det gjelder muligheten for kvinnelige filosofkonger – noe som for Aristoteles var helt uhørt.

Men i hvilken grad opponerte egentlig Platon mot sin samtid?

Hvis vi ser på det såkalte likestillingsforslaget i *Staten*, så er det radikalt, men hvis man går nærmere inn i det, vil jeg argumentere for at han har et maskulint ideal for filosofkongene. Det var de kjønnsløse hodene han ville ha, ikke «kvinnene». Her forsøkte han å oppheve kjønnsforskjellen, men da med et maskulint menneskeideal.

Så det som ved første øyekast kan se ut som et likestillingsforslag viser seg ved nærmere ettersyn å være nok en reproduksjon

av de maskuline idealene?

Ja, jeg tror nok det, men det er i det minste tve-tydig hos Platon. Påstanden at kvinner og menn i prinsippet har samme evne til å styre staten var tross alt en revolusjonerende tanke. Men på den annen side finner vi også hos Platon at kvinner skal være menns eiendom, noe som klart går på tvers av enhver likestillingstanke. Hos Diogenes Laertios kan vi lese en anekdote om at Platon tillot kvinner i *akademia* – hvis og bare hvis de kledde seg og oppførte seg som menn. De beste kvinnene, slik Platon ser det, er således ikke seksuelle vesener eller knapt nok kvinner i det hele tatt. I *Staten* beskrives for øvrig seksualiteten som en avlsprosess, mens kjærligheten overhodet ikke tematiseres. Når Platon i andre dialoger tematiserer kjærligheten, er det som regel i sammenheng med pederasti, eller maskulin, homoerotisk kjærlighet.

Hvis vi ser på den feministiske kritikken av enhetslæren, så hevder denne at Det Ene knyttes til Mannen, til lyset, det rene, det fornuftige osv, mens Det Annet assosieres med Kvinner, mørket, det urene, det stofflige osv. Hva tenker du selv om begrepene «mannlighet» og «kvinnelighet» i forhold til begrepsparet Det Ene og Det Annet?

Sammenhengen mellom det maskuline og enhet, og mellom det feminine og annethet, eller mangfold, finner vi allerede i mytene, for eksempel Pandoramyten. Her snakkes det om en paradisisk gullalder og uskyldstilstand, hvor det bare finnes menn. Seksualitet finnes ikke, men mennene formerer seg likevel på ett eller annet vis, sannsynligvis ved å så sin sæd i jorden. Selv om disse mennene er dødelige – det er det som skiller dem fra gudene – finnes ikke døden i vår betydning av ordet. Man slutter bare å være. Disse enkjønnede menneskene spiser sammen med gudene, de arbeider ikke, det finnes overhodet ikke noen form for konflikter. Først når Pandora blir laget, blir denne paradisiske uskyldstilstanden brutt. Det er hun som innfører konflikter i menneskenes liv. Menneskene må begynne å arbeide, de blir syke, gamle og dør. Livet blir et strev, seksualiteten blir et strev, mannen må begynne å pløye åkeren såvel som sin hustru.

Dette er en universalmyte, hvis man kan bruke et slikt begrep, for det er svært likt syndefallet i Bibelen, der det er Eva som bryter harmonien i paradiset og blir skyldig i all forferdelse på jord. Men nå er vel kanskje kristendommen en slags forlen- gelse av den parmenideiske tradisjon?

Sikkert en del, i hvert fall synet på at kvinnen innfører seksualiteten, og dermed både fødsel og død. Forplantning uten seksualitet, altså en form for ve-

getativ forplaning, kan sies å unndra seg døden, i den forstand at avkommet er en direkte forlengelse av opphavet. En plante som setter stiklinger, lever videre i den nye planten på en mer entydig måte enn foreldre lever videre i sine barn. Der det er seksualitet, finnes fødsler av nye, unike individer og dermed den individuelle død. Her er med andre ord en blanding mellom det ene og det andre, i stedet for en ren vegetativ, kontinuerlig, enkjønnet formering.

Så det symbolske knippet av temaer som du arbeider med, det kvinnelige, seksualitet, fødsel, død, representerer alle konflikter innført med Pandora?

Dette knippet er blitt et problem som filosofene har måttet ta på alvor, et problem de må hanskkes med. Hvordan forstå menneskelivet som et resultat av seksualitet, «tohet», med døden som resultat? Man ser det både hos Parmenides og Platon, hvor harmonien alltid vil være et mål. Da må konfliktene, mangfoldet og kroppen nedtones og undertrykkes.

Er det derfor det kvinnelige må nivelleres?

Platon er jo også realist tross alt; i idealstaten hans fødes det barn, og folk har kropp. Men det vi kunne kalle de normale barnefødslene, som ikke er et resultat av rene avlsprosesser, skjer på et lavt nivå, blant produsentene, det vil si bøndene og handelsfolket. De er der for å produsere alt vi trenger, mat, klær og også barn. Så Platon abstraherer ikke bort kvinnen.

Du skriver at Platon eksponerer en form for hierarkisk ettkjønnstenkning, fordi «kvinnen kun kan defineres som en negasjon av mannen» (Songe-Møller 1999:153). Kan du utdype dette?

Det jeg her sikter til, er vel at kvinnen representerer det andre, det mannen ikke er, og denne annetheten er noe Platon grunnleggende sett forsøker å oppheve. En kan også si det slik at hos Platon er idealet selvtilstrekkelighet. Kvinnen er den som truer selvtilstrekkeligheten. For det kroppslige, seksuelle mennesket er nettopp ikke selvtilstrekkelig, men alltid henvist til en annen. I motsetning til i det åndelige, der du ikke nødvendigvis er henvist til en annen.

Sokrates var vel nettopp personifiseringen av dette selvtilstrekkelighetsidealet, i og med at han ikke fryser, ikke påvirkes av andre, ikke påvirkes av alkohol, og så videre.

Dette bildet av Sokrates som selvtilstrekkelig finner

vi særlig i *Symposiet*, ikke minst i Alkibiades' fortelling om sitt mislykkede forsøk gjennom en hel natt på å forføre ham. Sokrates fremstår her som fullstendig utilnærmelig, nærmest følelsesløs. På den annen side er Sokrates i besittelse av en rekke tradisjonelle dygder, og det i høyere grad enn andre mennesker. Men i sin forherligelse av Sokrates unnlater Alkibiades å nevne én dygd, nemlig rettferdighet, som fremfor alt er en politisk dygd. Og det er neppe tilfeldig, tror jeg. Sokrates var fremfor alt seg selv, uavhengig av alt og alle, altså selvtilstrekkelig i radikal forstand. Her representerer Sokrates idealmennesket, ikke forstått som enkeltmennesket som er en del av staten, men som det totale mennesket, uten enhver mangel, og dermed også hinsides kjønnsforskjellen. Men her vil jeg gjerne øve en viss selvkritikk av min tidligere nokså entydige fortolkning. Det er tross alt mulig å oppfatte den idealiserte Sokrates-skikkelsen ironisk, som unn-taket som kaster lys over alle virkelige mennesker som ikke-hele, splittede og konfliktfylte.

I dine arbeider inkluderer du myter, poesi, tragedier og komedier, etymologi, egne erfaringer, og tenkere fra Parmenides til samtidsfilosofen som Irigaray og Foucault. Er det temaene du arbeider med som fordrer denne inkluderende tilnærmingen, eller er det en bevisstgjøring om filosofiens rekkevidde og kritikk av dens rammer?

Det er ikke tenkt som kritikk, det er mer en naturlig metode for meg, kanskje fordi jeg tidlig begynte å arbeide med førsokratikerene: Her eksisterer ikke ordet *filosofi*. Som begrep innføres filosofi først med Platon, knyttet til dialogen og dialektikken. Bevisstheten rundt filosofiens rekkevidde angår ikke førsokratikerne Parmenides, som jeg skrev doktorgradsavhandling om. Han skrev dikt, brukte ord og metaforer knyttet an til Hesiod og Homer. Sjangeren spiller en mindre rolle hos Parmenides. Når han skriver om skjebnegudinner som Moira og Dike, er det selvsagt at man går til andre antikke tekster for å finne ut mer om disse. Jeg mener at mye av den grunnleggende problematikken i Hesiods tekster er den samme som hos Parmenides og Platon, selv om den presenteres på forskjellige vis. Derfor er det nyttig når man, også i et filosofisk perspektiv, ser på temaer som kvinnen, seksualitet, fødsel og død, å henvende seg til andre tekster. Platons bruk av metaforer og myter skal tas på alvor, det er et gjennomreflektert språk hvor ingen ord er tilfeldig plassert. Jeg tror man går glipp av mange relevante referansepunkter om man ikke også studerer hans kulturelle kontekst og åndelige inspiratorer. Dessuten er det viktig for meg: Å ikke bare forsøke å forstå hva Platon mente, men

hvordan man også i dag kan tenke om disse temaene. Kvinnen, seksualitet, fødsel og død – dette er sentrale fenomener, i hvert fall i mitt liv, og i de fleste menneskers liv vil jeg tro. Det er en problematikk som ble aktualisert for meg da jeg fikk barn. Plutselig så jeg Parmenides' enhetstenking med et kritisk blikk. Selv om jeg tidligere hadde arbeidet mye med den, ble den nå underlig for meg. Idealene for Parmenides, uforanderlighet og enhet, det ble helt merkelige idealer. Du får barn, blir to, du lager nytt liv, det er forandring og vekst, alt det flotte i livet synes å stride imot Parmenides' idealer. Hvorfor har filosofene fått et så problematisk forhold til disse tingene?

«Det finnes intet skille mellom liv og filosofi» skrev Beauvoir. Det er vanlig at filosofer inkluderer sine personlige erfaringer og interesser i sine faglige arbeider, men når det gjelder de temaene du arbeider med, eksempelvis fødsel og død, så er det – i hvert fall på nasjonalt nivå – ikke så mange som har jobbet med dette. I filosofien kan man snakke om et hierarkisk skille mellom metafysikk som høystatus, og det erfaringsbaserte som lavstatus. Følte du da at du måtte rettferdiggjøre deg som filosof og slå inn noen dører, da du begynte å arbeide med disse temaene?

Hvorvidt jeg slo inn dørene vet jeg ikke. Jeg ble nok satt litt på sidelinjen og følte meg til tider ikke helt integrert i det fagfilosofiske miljøet. Jeg skal innrømme at det for meg personlig betydde mye å få den faglig bekreftende professortittelen: Da kunne de ikke si noe! Men det er klart at filosofien jeg bedriver er ikke den type filosofi som gir mest prestisje. Mange så meg nok som mer ung og lovende da jeg hadde skrevet min tyske doktoravhandling, som var mer «ren» filosofi.²

Hva tenker du om merkelappene «kvinnelig filosof» og «feministisk filosof»?

Jeg har likt å kalle meg selv feminist. Da jeg begynte å arbeide med temaer som seksualitet, fødsel og død ble samtidig det som da het Senter for Humanistisk Kvinneforskning etablert her i Bergen, med Toril Moi som senterleder. Jeg knyttet meg dermed til dette miljøet i stedet, da temaene jeg tok opp hadde en klar feministisk beveggrunn. Jeg gjør ikke noe voldsomt revolusjonerende i feministisk forstand, men jeg er med på å avdekke ekstremt sterke patriarkalske tankemønstre fra Hesiod til nyere tid. Metaforer og begreper kan være tilslørende, de er ikke uskyldige og de influerer oss den dag idag. Om ikke et frigjøringsprosjekt, så er det en avdekking av strukturer som medfører kvinneundertrykkende tenkning. Videre

er jeg påvirket av strukturalistisk tenkning, tankene om at det er en del grunnleggende strukturer som viser seg å være veldig motstandsdyktige. De tradisjonelle kjennetegnene man har satt på kvinner og menn er ikke naturlige, det er snarere det motsatte jeg prøver å vise. På dette punktet synes jeg at en filosof som Irigaray er problematisk: Hennes forskjellsfeministiske syn på menn og kvinner som fundamentalt forskjellige fører med seg en del stereotyper som ligger snublende nær tradisjonelle syn på kjønnsforskjellen. Dette er naturligvis en grov forenkling av Irigarays tenkning, men jeg er grunnleggende skeptisk til det som går under betegnelsen forskjellsfeminisme.

Du har arbeidet med Platon i flere tiår, med kritisk lupe. Blir du lei av å kritisere ham?

Der vil jeg ta litt selvkritikk i dag. Jeg har jobbet mye med Platon, men nesten bare kritisert ham. Jeg er litt lei meg for at jeg ikke også har fått frem det jeg ser som potensialet hos Platon. Det kan jo virke vanskelig å forstå at en person jobber i årevis med tekster som hun bare rakker ned på.

Hvor ser du potensialet?

Først og fremst er jeg utrolig imponert og fascinert over tekstene hans: Ikke et ord er tilfeldig plassert. Tekstene er vanskelige å legge fra seg, fordi jeg vet at de overhodet ikke er uttømt og at det jeg så langt har fått ut av dem, kun er en brøkdel av det som finnes der. Det er nærmest en uendelighet av kryssninger og sammenhenger, og det åpner seg stadig nye tolkninger. Tekstene snakker til meg på stadig nye måter, Platons polyfoni gjør at man kan lese både med og mot ham. Jeg har nok fiksert meg litt for mye på det jeg har innbilt meg er Platons hovedbudskap, en drøm og et begjær om et evig og uforanderlig liv uavhengig av kropp, uavhengig av fødsel og død. Men det finnes altså flere røster, som hele tiden snakker mot hverandre. Platons tekster er organisert på en slik måte at det kanskje ikke er mulig å utkrystallisere et hovedbudskap. På den måten er Platon en levende filosof.

NOTER

¹Den greske drømmen om kvinnens overflodighet. Essays om myter og filosofi i antikkens Hellas. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 1999. (Også oversatt til engelsk: *Philosophy Without Women. The Birth of Sexism in Western Thought*. London: Continuum 2003.)

²Zweifältige Wahrheit und zeitliches Sein. Eine Interpretation des parmenideischen Gedichts. Würzburg: Königshausen Neumann 1980